

можливою без запровадження соціально-економічних реформ та нових ціннісних орієнтирів забезпечення соціальних умов життя населення. Солідарна система пенсійного страхування на сьогодні не спроможна врахувати природу ризиків, реальні фінансові ресурси, рівень соціального захисту та транспаритетність розподілу пенсійних витрат. Характерними рисами нинішньої пенсійної системи залишається низький рівень пенсій, старіння населення, збільшення кількості дострокових пенсіонерів, рекордна частка пенсійних видатків у ВВП. Створені законодавчі умови системи загальнообов'язкового пенсійного страхування об'єктивно не враховують соціальні потреби більшості населення країни і, відповідно, є далекими від європейських стандартів життя. Економічна ситуація, демографічний розвиток, якість управління не забезпечують фінансову рівновагу системи пенсійного забезпечення. Тому соціально-економічні реформи, які здійснюються в Україні, повинні бути комплексними, спрямованими на перспективу та зміну ідеології суспільства. По-перше, це мінімізує дію факторів, що негативно впливають на солідарний рівень пенсійного страхування, і, по-друге, сприятиме пошуку нових резервів для підвищення ефективності пенсійного забезпечення в цілому.

4.2.2. Реалії та перспективи реформування пенсійної системи України

В умовах складної економічної та соціально-політичної ситуації, що склалася в Україні, реформі пенсійної системи приділено особливу увагу. Реформа як перетворення, зміна, перебудова будь-якої сфери суспільного життя спрямована на нововведення, а звідси - сподівання на покращення¹. Пенсійна реформа залишається однією з найбільш нагальних в Україні. Основними питаннями у даній сфері серед суспільства залишаються такі: які заходи проводяться на допомогу населенню? В якій мірі реалізовано програму економічних реформ «Заможне

¹ Тищенко О. В. Соціально-правові аспекти реалізації пенсійної реформи в Україні та країнах Європейського Союзу : монографія / О. В. Тищенко, Є. Ф. Томін. - К. : ВГЛ «Обрії» 2009. - 186 с.

суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава? Як можна раціонально збільшити залучення коштів працюючих громадян за накопичувальною системою? Чи люди достатньо обізнані, і чи визнають вони її доцільною? Як зменшити дефіцит Пенсійного фонду? Посилення соціальних гарантій та підвищення якості життя пенсіонерів, які складають третину населення держави, є актуальними як для самого населення, так і для уряду.

Впровадженням пенсійної реформи на сучасному етапі в Україні займаються вчені-науковці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, Академії пенсійної реформи, Товариства «Мале коло», ВГО Українська стратегія, Всеукраїнської спілки вчених-економістів. Нові соціальні ініціативи, проблеми та перспективи розвитку пенсійного забезпечення залишаються актуальними для політиків та публічних людей. Серед міжнародних організацій і проектів, що займаються питаннями пенсійної реформи в Україні, найбільш активними та впливовими є Світовий банк, Програма розвитку ООН в Україні та проекти Агентства США з міжнародного розвитку, зокрема, «Розвиток ринків капіталу» та «Розвиток фінансового сектору»¹.

За останні 15 років питома вага коштів Державного бюджету у загальних доходах Пенсійного фонду в середньому становила 17 % (рис. 4.2.4). Проте, враховуючи значний дефіцит Пенсійного фонду України протягом останніх чотирьох років, який покривався за рахунок коштів Державного бюджету України, цей показник за останні 3 роки становить близько 33 %. Державні трансферти сприяли збалансуванню бюджету Фонду, проте це не вирішує проблему нестабільності солідарної системи ПФУ.

В Україні формування бюджету Пенсійного фонду відбувається на підставі чинного законодавства та нормативно-правових актів у сфері пенсійного забезпечення і щорічно затверджується КМУ. При цьому враховується закон «Про Державний бюджет України» на відповідний рік та, останні зміни норми

¹ Пенсійна реформа [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Міжнародного центру перспективних досліджень України. - Режим доступу: http://www.icps.com.ua/files/articles/66/45/Pension_Reform_UKR_A4.pdf

закону «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». У 2012 році доходна частина бюджету затверджена у сумі 215,6 млрд грн, з яких тільки 163,3 млрд грн – це власні надходження (див. дод. А).

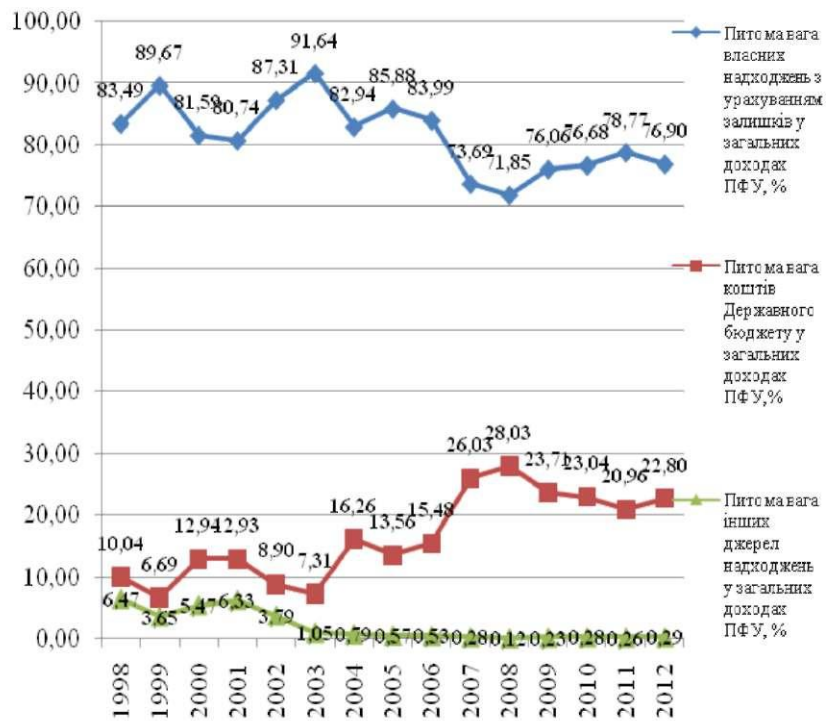

Рисунок 4.2.4 – Динаміка надходжень Пенсійного фонду України за 1998–2012 рр., %

Примітка. Складено автором¹.

Питома вага власних надходжень у структурі доходів Пенсійного фонду досягла свого максимуму у 2003 році та була найменшою протягом 2007–2008 років. Найбільшу частку у власних

¹ Постанови КМУ про бюджет Пенсійного фонду України на відповідний рік [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main>

надходженнях займає єдиний внесок на загальнообов'язкове пенсійне страхування в сумі 143,6 млрд грн у 2011 році та 159,1 млрд грн у 2012 році (95,6 % та 97,2 відповідно).

Із введенням у дію закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» 08.07.2010 № 2464-УІ змінилася і структура формування доходної частини бюджету Пенсійного фонду. Обов'язкові внески підприємств, установ та організацій, обов'язкові внески громадян, обов'язкові внески від платників, що працюють у галузі сільського господарства, обов'язкові внески від військовослужбовців, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та деяких інших осіб, обов'язкові внески від платників, що обрали спрощену систему оподаткування замінено єдиним внеском.

Видаткова частина бюджету визначена у сумі 228,8 млрд грн. При розрахунках видатків враховано зростання розміру мінімальної пенсії, надбавок та підвишень до пенсій у зв'язку зі збільшенням розміру прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб. Так, протягом 2012 року цей показник підвищився на 10,5 % (1 грудня 2011 р. - 800 грн, 1 грудня 2012 р. - 884 грн).¹ Аналогічно до доходної частини бюджету, видаткова частина також містить три основних напрями фінансування: зараховані власні кошти, кошти Держбюджету та інших фондів соціального страхування.²

За роки незалежності України прийнято ряд нових законів, які стали початком пенсійної реформи. Вперше запропоновано комплексну реформу 21 грудня 1993 року з прийняттям Концепції соціального забезпечення населення України. Принципи даного нормативно-правового акту знайшли відображення у схваленні у квітні 1998 року Указу Президента України «Про основні напрями реформування пенсійного забезпечення в Україні». Механізми та етапність проведення реформи конкрети-

Бюджет Пенсійного фонду України на 2012 році // Вісник Пенсійного фонду України. - 2012. - № 2 (116). - С. 8-9.

² Бондар Ю. А. Місце внутрішнього аудиту в системі органів Пенсійного фонду України / Ю. А. Бондар // «Економічні науки». - Серія «Облік і фінанси». - Випуск 9 (33). - Ч. 1. - 2012. - С. 25-28.

зовано у Посланні Президента України «Про основні напрями реформування системи пенсійного забезпечення населення України» у 2001 році.

Докорінні зміни системи пенсійного забезпечення відбулися з прийняттям двох базових законів у 2003 році: «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення». Закони вступили в дію у 2004 році та визначили трирівневу структуру національної пенсійної системи.

На сьогодні вступив в дію Закон України від 10 вересня 2011 року «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» № 3668-УІ, який запровадив такі основні положення:

- поступове, протягом 10 років - по півроку за рік, підвищення пенсійного віку для жінок до 60 років;
- підвищення мінімального страхового стажу, необхідного для призначення пенсії за віком, з 5 до 15 років;
- збільшення страхового стажу, необхідного для призначення мінімальної пенсії за віком та для підвищення пенсії за понаднормовий стаж, для нових пенсіонерів: жінкам - з 20 до 30 років, чоловікам - з 25 до 35 років;
- пенсія особам, звільненим у зв'язку зі скороченням штатів, призначатиметься при наявності страхового стажу 30 років у жінок та 35 років у чоловіків;
- встановлено одноразову допомогу у розмірі 10 призначених пенсій при виході на пенсію працівникам бюджетної сфери (освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту);
- змінено максимальну величину бази нарахування єдиного внеску з 15 до 17 мінімальних заробітних плат (з 1 жовтня - 16 745 грн)¹.

За даними роботи Національного інституту стратегічних досліджень «Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України», основними орієнтирами рефор-

¹ Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи [Електронний ресурс]: Закон України від 08.07.2011 № 3668-УІ 2011 року: станом на 08.07.2011 р. / Верховна Рада України. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>. - Заголовок з екрана.

ми залишаються: вирівнювання споживання; страхування від ризику невизначеної тривалості життя, скорочення бідності, перерозподіл доходів між бідними і багатими (див. табл. 4.2.5).

Таблиця 4.2.5 - Аналіз відповідності реформованої пенсійної системи України цілям пенсійної реформи та критеріям пенсійної системи¹

	Орієнтири	Дореформенна пенсійна система	Майбутня пенсійна система*
Цілі пенсійної системи	Вирівнювання споживання протягом усього життєвого циклу людини	Досягається частково	Може бути досягнута більшою мірою, але не для усіх категорій громадян
	Страхування від ризику невизначеної тривалості життя	Досягається завдяки участі держави	Залежить від концепції подальшого розвитку
	Скорочення бідності серед літнього населення	Досягається незадовільно	Залежить від концепції подальшого розвитку
	Перерозподіл доходів від багатих до бідних	Забезпечує зворотний ефект	Може зменшити зворотний ефект
Критерії	Достатність	Загалом не відповідає	Не піддається визначенню
	Доступність по витратах	Кардинальних змін не передбачається	
	Стійкість	Потребує корекції	Також потребуватиме корекції, проте в менших масштабах
	Надійність	Вразлива	Потребує окремого дослідження

* з доданням загальнообов'язкового накопичувального компоненту

Примітка. Складено автором¹.

Примноження коштів у пенсійній сфері можливе за рахунок ефективного інвестування пенсійних активів через накопичувальну складову, яка в Україні практично не функціонує. За да-

Коваль О. П. Ризики, загрози, пріоритети та наслідки реформування пенсійної системи України : аналіт. доп. / О. П. Коваль. - К. : НІСД, 2012. - С. 44.

ними досліджень Академії пенсійної реформи, існує декілька концепцій запровадження накопичувального рівня пенсійної системи, проте жодна з них не є достатньо обґрунтованою (див. табл. 4.2.6).

Таблиця 4.2.6 - Другий рівень пенсійної системи в різних концепціях реформи

Назва організації	Сучасна концепція Уряду	Товариство «Мале коло»	Всеукраїнська спілка вчених-економістів	ВГО «Українська стратегія» (соціальна реформа, а пенсійна реформа як її складова)
1	2	3	4	5
Введення в дію	3 року, коли буде досягнуто бездефіцитність пенсійного фонду (попередньо, з 2013 чи 2014)	Негайно і одноментно	Один рік на підготовку реформи	Не вказано
Термін дії	-	35 років	30 років	-
Мета реформування	Створення додаткового джерела доходів та відхід від солідарного пенсійного забезпечення	Зниження навантаження соціальних відрахувань на заробітну платню, поступова ліквідація солідарної системи	Виключення економічної основи тінізації економіки, перехід до соціально-справедливої системи (кожному по праці)	Створення моделі соціального забезпечення громадян України, яка здатна забезпечити соціальний захист громадян України, створити стимули для саморозвитку громадян України та відтворення та розвитку здорової української нації
Охоплення	Особи, яким на момент введення в дію не виповнилось 35 років	Всі працездатні громадяни	Лише молоді громадяни - не пізніше 1985 року народження (при введенні з 2011 року)	-
Розмір внесків	Від 2 % бази відрахувань до ПФ в перший рік з підняттям на 1 % щороку до 7 %	10 % від зарплатні	33 % від зарплатні в перші 10 років, 22 % - другі десять років, 11 % - третє десятиріччя (для компенсації тим, хто працював все життя при солідарній системі)	Єдиний соціальний внесок в розмірі 15 % від зарплатні.

Продовж. табл. 4.2.6

¹ Порівняння концепцій громадських організацій [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://pension-academy.org.ua/>. - Заголовок з екрана.

1	2	3	4	5
Солідарна система після реформи	Залишається, розмір внесків до неї поступово знижується до певної відмітки	За час проведення реформи солідарна система має поступово відходити і зникнути зовсім, коли помруть всі, хто працював все життя при солідарній системі	Поступово зникатиме	-
Роль держави в реформі	На другому рівні передбачено створення державного накопичувального фонду, з поступовою передачею його функцій приватним пенсійним фондам	Внески плануються здійснювати до Державного пенсійного банку	Внески плануються здійснювати до Державного пенсійного банку	Створюється державний соціальний фонд, який займається як пенсією, так і іншими видами соціального забезпечення. Опікуватиметься одночасно солідарною складовою і накопичувальною
Інші джерела поповнення (крім внесків)	Не передбачено	Податок з торгових операцій, що не обладаються ПДВ (розмір?)	Податок з продаж, 1,5 % в перше десятиріччя, 1 % - в друге, скасовується в кінці третього десятиріччя - компенсація втрат солідарної системи. Спеціальний податок на потреби непрацездатних інвалідів	-
Інші особливості		Фінансування солідарної пенсійної системи за рахунок податків	Встановлення термінів виплати персоналізованої пенсії (тобто введення схеми з визначеними виплатами)	Система франшиз для тих, хто веде нездоровий спосіб життя та виходить на пенсію раніше

Кошти, акумульовані на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках, сприяють інвестуванню в економіку держа-

ви та дозволяють отримати інвестиційний дохід, який сприяє реальному збільшенню розмірів додаткових пенсій з накопичувальних рахунків у майбутньому. За прогнозами науковців, у 2013 році до другого рівня сплачуватимуть внески 6,5 млн працівників, сума внесків яких складе 3,6 млрд грн.¹ Проте, це не вирішує проблему в повній мірі, оскільки накопичувальна пенсійна система залежить від економічних ризиків і може бути ефективною тільки за умови бездефіцитності Пенсійного фонду та при низькому рівні інфляції на рівні 1-3 %. Об'єктивно на низькому рівні залишається інформаційно-роз'яснювальна робота для різних вікових груп населення, пенсійна культура, довіра населення до недержавних пенсійних фондів.

З метою активізації реалізації в Україні соціальних реформ у 2012 році Президентом виділено чотири пріоритетні напрями за програмою «Нова якість соціальної політики»:

- відновлення основоположного принципу соціальної справедливості, максимально скасувавши пільги, для тих, хто цього не потребує;

- комплексне перетворення підходів до оплати праці, податків та соціального страхування (запровадження механізму розподілу результатів економічної діяльності, які стримували б подальшу соціальну та економічну поляризацію суспільства, піднімали рівень доходів працюючого населення та соціальне забезпечення вразливих верств);

- модернізація сфери соціального забезпечення (курс впровадження євро стандартів - перехід до створення можливостей замість додання наслідків, тобто від безсистемних виплат до адресної допомоги та соціальних послуг, які відповідають потребам конкретної людини та сім'ї);

- сприяння ефективній зайнятості та створення нових робочих місць.

Отже, для ефективного реформування пенсійної системи України потрібно враховувати не тільки об'єктивну необхідність збільшення соціального захисту населення, але й стійкість бюд-

¹ Накопичувальна: коли стартуємо // Вісник Пенсійного фонду України. - 2012 р. - № 3(117). - С. 25-26.

жету Пенсійного фонду як головного фінансового плану утворення та використання цільового страхового фонду. Реформування пенсійної системи є складним і довготривалим процесом. Особливою загрозою спроможності пенсійної системи залишається дефіцит Пенсійного фонду, що у свою чергу потребує збалансування доходів і видатків, контроль за джерелами формування і використання фінансових ресурсів. Доцільним на сьогодні є запровадження накопичувальної складової пенсійного страхування, яка дозволить не тільки примножити пенсійні заощадження, але й посилить страховий характер формування пенсій, що фінансуються з розподільчої системи. Подальшого й детального розгляду також потребують механізми формування і використання фінансових ресурсів.

4.2.3. Недержавних пенсійних фондів в системі недержавного пенсійного забезпечення домашніх господарств

Потреба в реформуванні сучасної пенсійної системи виникла під впливом негативних демографічних чинників на тлі посилення проблем економічного і соціального характеру, що сукупно обумовлюють хронічний дефіцит у Пенсійному фонді України (ПФУ). Стратегічним напрямком її розвитку є формування системи недержавного пенсійного забезпечення. З досвіду розвинених країн відомо, що діяльність недержавних пенсійних фондів (НПФ), які в Україні тільки почали розвиватися, є перспективною альтернативою солідарній схемі фінансового забезпечення пенсіонерів.

На думку окремих українських дослідників¹, подальша розбудова накопичувальної складової пенсійної системи в Україні має призвести до прямих позитивних наслідків для її функціонування, а також матиме непрямий позитивний вплив на еконо-

¹ Конопліна Ю. С. Недержавне пенсійне забезпечення як напрямок розширення банківської діяльності / Ю. С. Конопліна // Вісник Української академії банківської справи. - 2007. - № 1. - С. 58-65.

Конопліна Ю. С. Система пенсійного забезпечення як елемент соціальної сфери економіки / Ю. С. Конопліна // Вісник Української академії банківської справи. - 2009. - № 1 (26). - С. 3-9.

Свердел М. О. Вплив недержавних пенсійних фондів на соціально-економічну систему / М. О. Свердел // Фінанси України. - 2005. - № 8. - С. 50-54.